

СВЕТЛАНА ШЕАТОВИЋ ДИМИТРИЈЕВИЋ

ЛАЛИЋЕВО ЕПИФАНИЈСКО ПОДНЕ У
КОНТЕКСТУ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ 20. ВЕКА

Свакоме ко бар и површно познаје биографију Ивана В. Лалића немогуће је писати овога јуна и врелих јулских дана а при томе заборавити да су то периоди године које је он највише волео и да је крај јула доба његовог телесног одласка. Летње подне, епифанијски доживљаји, самоћа у зениту вегетативног тока и смрт у таквим тренуцима су асоцијације на живот песника који је постао и део самог песничког дела.

Лалићева поезија, од најраније фазе па све до последњих збирки *Писмо* и *Четири канона*, посредно призива феноменологију поднева¹, тренутке сазнања и спознања који су најдубље повезани са мотивима смрти. Самоћа и муклост поднева у коме се сливају најинтензивнији тренуци човековог бића у Лалићевој поезији добијају онтолошка значења која нас упућују у најскривенија стања духа. Та духовна стања остварују се само у посебним тренуцима нашег сазнања. Подне је у једном тренутку наше књижевности сржна тачка у којој се сабирају живот и смрт, судбински тренуци који нас чине изузетним и самоспознајним бићима. Посебан доживљај поднева као изабраног тренутка налазимо у Дучићевој

¹ Видети изузетна тумачења мотива лета и поднева у радовима: Александар Јовановић, „Песник зрелог лета”, *Иван В. Лалић, ђесник*, Народна библиотека, Краљево 1996, 97–112; Милосав Тешић, „Рујне метастазе Ивана В. Лалића”, исто, 113–124. До сада смо опширно писали о интертекстуалним везама које су често основа песама о подневу и мору у књигама: Светлана Шеатовић Димитријевић, *Традиција и иновација. Интертекстуалност у поезији Ивана В. Лалића*, „Филип Вишњић”, Београд 2004; Светлана Шеатовић Димитријевић, *Део као целина & целина као део. Сѝрукѝура и семантика циклуса у поезији Васка Поје и Ивана В. Лалића*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2012.

поезији, Матићевом² „Мору”, Христићевом „Mezzogiognu”, али и у поезији Владана Деснице и роману *Прољећа Ивана Галеба*.

Песма „Стеријино подне” из збирке *Сћрасна мера* спада у круг ретких песама које су већ у средњој фази Лалићевог опуса тематизовале мотив смрти у летњем подневу. Смрт³ у подне је антички мотив, али се провлачи систематски и кроз послератну српску књижевност и шири круг књижевних дела лирског и епског карактера. Тако ће исти мотив бити део и наредних песама – „Плава гробница”, „Никада самљи”, „Равнодневица”, „Октаве о лету” у Лалићевој збирци *Писмо*. Ипак, основу мотива поднева, смрти и краја века треба тражити управо у збирци *Сћрасна мера*, која указује на крај века већ првом песмом „Последња четврт” и сугерише нам надолазеће друштвене и политичке промене у свету: „А опевани синови Алпа, што неустрашиво / Хоче преко понора крхким мостовима / Имају воду у коленима...” Крај века и наслућивање биолошког краја појединца је један од облика изражавања страсне мере у којој су се слиле силе стварања и разарања на крају века. У песми „Стеријино подне” Лалић се ослања на тематске и мотивске елементе који су везани за антички период (Аргонаути, Пријам, Данаиде и симболичан број 50). Лалић у „Стеријино подневу” сабира симболички број 50, који је половина идеалне целине, свodeћи све то на временску одређеност поднева као савршене поделе дана. Подне се у песми посвећеној Стерији смешта у летњи период када класа жито у тренутку када је записао „Као путник на овршку стојим маглообвитога брега”. У песми „Стеријино подне” Лалић започиње низ песама посвећених овој теми, која ће врхунац достићи у песамама „Никада самљи” и „Равнодневица”, док се опозиција епифанијске смрти у подне очитује у „Плавој гробници”.

У Десничиној поезији се пред читаоцима отвара свет зрелог лета, медитеранског поднебља, игра светлости и сенки, присуство смрти у време највишег природног зенита. Ту тему Десница развија у песми „Зачарано подне” у збирци *Слијетац на жалу*. Песма „Зачарано подне” преноси атмосферу мистике поднева у залеђу мора, преноси звукове из природе, замукле гласове цврчака и тишину „српањског дана”:

² Видети опширније тумачење у раду: Светлана Шеатовић Димитријевић, „Песници светлости и мора (Матић–Лалић–Христић)”, *Acqua alta. Медитерански њезажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова, ур. Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Институт за књижевност и уметност, Београд 2013, 455–486.

³ Видети детаљно тумачење односа Лалићеве и Стеријине песме у раду: Јован Делић, „Дијалоска природа поезије и поетике Ивана В. Лалића”, *Сјоменица Ивана В. Лалића*, САНУ, Београд 2003, 1–13.

*Умуко је цврчак. Не њише се зрана
Мајчински над злавом. На поља је лежала
Успрејитала јара српанањског дана.*

Тако се већ у првој строфи ове песме потврђују епифанијски⁴ тренуци мистичног поднева које ћемо наћи у српској и хрватској књижевности после 1945. године као пејзаже песме, али и као одразе метафизике таквих поднева у којима се спознају истине о бивству света. Такве песме налазимо код Владимира Назора, али и код Ивана В. Лалића и Јована Христића. С друге стране, пре 1918. године Јован Дучић ће у песми „Подне” афирмисати медитеранску атмосферу жарког поднева, пејзажне тренутке тоpline, јасности света и сунца у зениту са детаљима флоре и фауне херцеговачког крша или обалског дела Дубровника:

*Кад острвом поуним чепреса и бора,
Младо, крујно сунце јржи, поно полама;
И прејити над шумом и над обалама
Слан и модар мирис полејњега мора.
(...)
Немо ситоје у њој сребрнатије, родне
Обале и врши; и свейли и поали
Младо, крујно сунце; и не шумије вали, –
Галеб још свейлуца. Мир. Свуда је подне.*

Мистика поднева у поезији српских писаца од почетка 20. века представља посебну тематску област која је инспирисала песнике рођене и у континенталним крајевима и уз море или у залеђу Јадранског мора. О наведеној Дучићевој песми Влатко Павлетић је приметио: „(...) јер се у њој не пјева о подневу као раздобљу дана, него о једној непоновљивој љепоти живљења и стању душе пјесникове – све то сугерирано, симболизирано озрачјем љетног поднева!”⁵ Епифанијски доживљај поднева се тако може пратити од Дучићевих песама преко Десничиних песама објављених у *Магазину Сјеверне Далмације* 1934. и 1935. године у Сплиту, што нам указује на један шири књижевноисторијски и поетички контекст. Подневни мук је оксиморонска речита тишина, епифанијски тренутак на

⁴ Влатко Павлетић у својој изврсној књизи тумачи епифанијске тренутке: „Епифанија нас најнепосредније суочава са животом као постојањем, које свој смисао не дугује ничему изван себе, никаквом апсолуту; јер епифанијски сагледан живот је постојање, а постојање је Апсолут”, Влатко Павлетић, *Тренутиак вјечности. Увођење у поетику епифанија*, „Школска књига”, Загреб 2008, 11.

⁵ В. Павлетић, исто, 213.

ивици видљивог и невидљивог. У Десничиним раним песмама и првим поглављима романа *Прољећа Ивана Галеба* налазимо примере епифаније као вишеструких доживљаја сасвим обичних животних појава. Посебан значај тим тренуцима даје светлост и топлина као основни пејзажни елемент Далмације, али и континенталних делова за које је везан Лалићев доживљај поднева. Епифанијски доживљаји су најближи мотивима у делу Пола Валерија, Марсела Пруста или Камија. Секвенце из детињства или тренутна опажања одводе Десничиног јунака у асоцијативни свет прошлости и у тренутке највиших сазнања.

У Десничином роману *Прољећа Ивана Галеба* далматински амбијент се утква у саму основу филозофије главног јунака која гласи: „смрт у сунчаном подневу.” Због тога Иван Галеб експлицитно казује идеју о смрти у летњем дану: „Желио бих умиријети у сунчаном дану (...). Желио бих умријети изваљен наузрак на доброј, врућој земљи, сав у сунцу и јасу, умријети у једрини дана, у сат узаврелих зрикаваца (...). Питам се, увијек наново, већ по не знам који пут, што је то што нас тако силно мами к свјетлости, то чим нас тако силно одбија мрак? Знам да је то одувијек била алфа и омега мог живота.”⁶ Ово је реченица која истовремено призива мисао Готфрида Бена и песму „Никад сам као кад”, у којој овај немачки песник каже да је идеал „Умрети у летњем сунчаном дану кад је земља под ашовом лака.” Иван В. Лалић ће у песми „Никада самљи” призивати и антиципирати сопствену смрт крајем јула:

*Никада самљи неџо крајем јула
Када је леиу њедаљ до зениџа,
А хлорофилу арџин до расула
У мейасџази жуџила и руја,*

*Тамније када зелене су боје
У врџовима, а сџрњика сува,
Тамнија доња амџлиџуда бруја
Веџар џиџо обноћ у времену дува.⁷*

Лалића смрт и стиже крајем јула као облик литерарне и животне антиципације. Одмах после песме „Никада самљи” налази се песма „Равнодневица”, која тематизује метафизику поднева:

⁶ Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Нолит, Београд 1982, 72.

⁷ Иван В. Лалић, *Сџрасна мера*, Дела Ивана В. Лалића, том 3, прир. Александар Јовановић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997, 165.

*Два кљуна ваге у њољуицу скоро,
А лејто као да оклева, цеди
Још кај, онда још једну, њако сјоро,
Као да мери својом мейшафором
Колико бивше вреди и не вреди.⁸*

У песми „Равнодневица” Лалић индиректно призива ту меру смрти и идеалне мере света која се сабира у епифанијском подневу. Удвајање и сенка део су репертоара подневне метафизике ове Лалићеве песме која се приближава и Десничиним песмама и доживљају јунака његовог романа. Због тога у последњој строфи Лалић поентира смисао идеалне мере:

*Или далеки, и сви недохватни,
Све је у знаку њоловине њуија;
Синкоја коју сенком слуиње ѡраији
Figura non ancora conosciuta –
Двојник њоџ дана ѡио се ѡромо злаији.⁹*

Иван Галеб ће последње спознање сунца и среће наћи „у пролетњем дану, кори љеба, крпи неба са шаком звијезда над главом” да би закључио: „У мени тишина, нада мном подне без руба, около призори земље у доброј поплави сунца.”¹⁰ Поетика поднева као највишег облика сазнања и епифанијског сусрета са Апсолутом, али и тоталног спознања света, честа је међу писцима Медитерана, али у послератној књижевности ће Десница и Лалић описивати ове доживљаје са највише дубине и литерарно-филозофске сложености. С друге стране, Владимир Назор ће медитерански амбијент и савршени мир проткан гласовима зрикаваца епифанијски поставити као једну од најлепших пејзажно-мисаоних песама. Но, треба се сетити да и Иван В. Лалић у песми „Плава гробница” баш у подне „пуно срме” спознаје заблуде српског народа и узалудна страдања која препознаје пловећи поред острва Вида и на таласима плаве гробнице. Лалићево подне у „Плавој гробници” је подне у горких спознања, историјских заблуда српског народа и страдања које се са дистанце од 70 година види као апсолутни промашај. Албанска гоглота јесте понос српског народа, али у том подневу које је „пуно срме” и у коме „сунце црно бива” Лалић указује на највеће облике страдања и масовне смрти, колективне гробнице

⁸ Исто, 166.

⁹ Исто.

¹⁰ В. Десница, исто, 344–345.

које нису постале света, светла места сећања. Уместо тога, подне у „Плавој гробници” је слика наших колективних пораза, која опет сједињује подне и смрт. Нажалост, ово подне није епифанијско подне „срећног умирања” већ једно мучно сусретање са светом порушених идеала и трагичних смрти које нису постале светле тачке нових генерација. Тако подне у Лалићевом опусу од оног идеалног, епифанијског, може да се развије у подне пораза у коме „сунце црно бива”, призивајући и контекст „Фуге смрти” Паула Целана.